

УДК 330.831.8(436)(045)

Нестеренко О.П.,

канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Неоліберальна концепція соціальної справедливості

У статті доведено, що концепція соціальної справедливості австрійського неолібералізму тяжіє до класичних ліберальних поглядів, виявляє жорстке критичне ставлення до інтервенціоністських теорій. Підкреслена надзвичайна важливість неоліберального тлумачення справедливості в контексті розбудови ринкового порядку та захисту першорядних індивідуальних економічних прав і свобод. Виявлено критичний підхід австрійських неолібералів до пануючої концепції «розподільної» справедливості.

Ключові слова: австрійський неолібералізм, концепція соціальної справедливості, розподільна справедливість

Мета досягнення соціальної справедливості передбачає пропагування високих ідеалів, вказування на існування тяжких вад існуючого соціального порядку, що потребують термінового виправлення. «Соціальний» – цей прикметник втілює найкращі асоціації, його застосування з іменниками робить значно привабливішими їх зміст [10, гл. 7]. Соціальний – це той, що має приналежність до суспільства, характеризує його структуру або діяльність. Інколи термін «соціальний» використовується для того, щоб відокремити домінуючі уявлення про певні явища від поглядів окремих осіб і груп. Відносно суспільства в цілому або інтересів усіх його членів визначення «соціальний» поступово набуло переважаючого значення морального схвалення.

В економічній науці та державній політиці «соціальне питання» набуло актуальності в останній третині XIX століття, і супроводжувалося вимогою визнати відповідальність вищих класів за добробут численних верств найманих працівників і бідняків, інтересами яких постійно нехтували. Саме тоді «соціальна політика» (Sozialpolitik), реалізована німецьким катедер-соціалізмом, стала турботою прогресивної громадськості, а згодом і доповненням до традиційних напрямів державного впливу. Наступний сплеск інтересу до соціальних питань – в контексті небаченого зростання безробіття і втрати засобів до існування – припав на 1930-ті роки з відомих історичних причин. У післявоєнний період почастішали спроби ширше аргументувати концепцію соціальної справедливості, акцентувавши увагу на егалітарних міркуваннях. Характерне для цього періоду постійне розширення політики добробуту призвело до «атрофії» стимулів ринкової системи і вичерпання ресурсної бази, поширення серед населення тенденцій до утриманства і соціальної апатії.

Мета статті – з'ясування змісту, аргументації і ключових відмінностей неоліберального тлумачення соціальної справедливості на джерельній базі австрійського неолібералізму, залучення одержаних висновків до розбудови концептуальних засад трансформації соціально-економічного порядку. Оскільки проблеми соціальної справедливості не набули першочергового значення в австрійському неолібералізмі (хоча видаються нам доволі значущими), коло їх дослідників і дотепер залишається вузьким: це, зокрема: Т. Емар, Р. Капелюшніков, Р. Кубедду, Р. Клей, Р. Нозік, Дж. Ролз, Е. Шенд.

Австрійський неолібералізм розглядає суспільство в традиціях методологічного індивідуалізму, як впорядковану структуру індивідуальних дій, що існує завдяки дотриманню його членами певних абстрактних правил, а не як безпосереднього суб'єкта ринкових процесів. Індивіди ж, переслідуючи власні інтереси і дотримуючись правил, сприяють задоволенню інтересів інших, не сподіваючись в цілому на екзогенне коригування виробництва і розподілу. Такий порядок передбачає згоду з результатами і наслідками ринкового розподілу (навіть коли вони видаються несправедливими) і відмову від застосування насилля задля забезпечення собі або третім особам певного рівня доходу.

Збереження або зростання поточного рівня доходу залежить від безперервної адаптації всієї соціально-економічної структури до нових і непередбачуваних обставин, які змінюють, збільшуючи або зменшуючи, внесок окремих груп у задоволення потреб усіх інших. Тому намагання закріпити право на рівну частку у зростанні доходів, вимоги збереження абсолютного чи відносного матеріального рівня, «еквівалентного доходу» тощо варто визнати несправедливими [12]. Висувати такі вимоги, на думку неолібералів, мають можливість тільки впливові, добре організовані групи, фактично унеможливаючи покращення становища іншими, менш чисельними, менш організованими, менш впливовими групами. Заходи, здійснювані в ім'я соціальної справедливості, нерідко є антисоціальними, антисуспільними, що воліють поставити групові інтереси над загальними (суспільними). Тому зазвичай «соціальними проблемами» в сучасному світі стають масові вимоги організованих груп щодо захисту свого звичного становища, глибоко вкорінених інтересів, які, як правило, суперечать суспільним інтересам.

Австрійські неоліберали небезпідставно вважають, що загальноприйняттого визначення соціальної справедливості не існує, хоча окремими дослідниками здійснено спробу ґрунтовного аналізу проблеми [7; 8]. Справедливість як поняття втратило індивідуалістичний зміст, почало характеризувати не індивіда та його дії, а певний спосіб організації суспільного життя, не переймаючись засобами, що ведуть до такого стану речей [1]. Загальне переконання про зрозумілий зміст соціальної справедливості не доводить його обґрунтованості та осмисленості. Окрім того, через це поняття розкривається проблема еволюційної або ж нееволюційної природи окремих «соціальних» категорій: «...«соціальна справедливість» в сучасному вжитку не є «соціальною» в тому ж сенсі, що й «соціальні норми», тобто щось, що розвинулося з практики індивідуальних дій в ході соціальної еволюції; вона не є продуктом суспільства або суспільного процесу, а являє собою концепцію, що нав'язувалась суспільству» [11, с.247]. Підкреслюючи екзогенний (відносно ринку) характер домагань справедливості, наголошується на неприпустимості отождолення «соціальної» справедливості з істинними соціальними категоріями, що мають еволюційну природу.

Концепція справедливості завжди і всюди віддзеркалює дилему забезпечення «рівності можливостей» або «рівності результатів». Ліберали є поборниками рівності людей перед законом, тоді як соціалісти й інтервенціоністи – декларують рівність у споживанні (доходах). Неоліберальна теорія ґрунтується на прагненні наблизити економічну систему до забезпечення індивідам рівних початкових умов – вимога рівності можливостей була одним із центральних пунктів класичного лібералізму [14]. Що ж до реальної політики, то неоліберали вказують, що вона неспроможна забезпечити навіть дійсну рівність можливостей для осіб, що володіють однаковими здібностями, не говорячи вже про індивідів із різними здібностями і навичками.

Безперечно, ринковий механізм розподілу може видаватися несправедливим, проте він не є наперед задуманим і спланованим, а ринкові інституції існують завдяки тому, що перманентно дозволяють покращувати перспективи задоволення життєвих потреб всіма учасниками ринку. За визначенням Л. фон Мізеса, «кінцевим критерієм справедливості є сприяння збереженню суспільного співробітництва» [4, с. 46] – а не перерозподіл і рівність, як вказують інтервенціоністи. Вимоги справедливості найчастіше пов'язані з прагненням одержати відшкодування за втрату звичного становища або неприємну роботу. До найбільшого втручання у ринковий порядок зазвичай призвели судження про «соціальну несправедливість», що базувалися на ідеї захисту людей від «незаслуженої» втрати звичного матеріального становища. Так, вважається вкрай несправедливим обманювати законні сподівання на набуття багатства або переконання в тому, що матеріальному становищу індивідів не буде завдано несподіваних втрат. Невиправдані очікування або винагорода, що не відповідає затраченим зусиллям, розглядаються як несправедливість [11, с. 260-263].

Неоліберальний підхід відкидає таке тлумачення несправедливості, вказуючи, що «...часте повторення таких незаслужених ударів долі, що зачіпають інтереси окремих груп, є невіддільним елементом ринкового механізму...: саме так діє кібернетичний принцип негативного зворотного зв'язку задля підтримання ринкового порядку» [11, с. 262]. Еволюційний процес безперервної адаптації до мінливих обставин і безмежного числа різноманітних фактів, що забезпечує збереження досягнутого суспільством рівня добробуту, неминуче і жорстко вказує окремим індивідам на невірність сфери застосування їх

зусиль. Таке «очищення» від невірних рішень і дій забезпечує подальший економічний і соціальний поступ суспільства.

Поняття справедливості невіддільне від поняття рівності – вимога матеріальної рівності зазвичай ґрунтується на переконанні, що існуюча нерівність є результатом чийогось свідомого рішення. Це переконання є помилковим щодо ідеального ринкового порядку [13], але урядові заходи, спрямовані на досягнення соціальної справедливості у «змішаних» економіках, існуючих сьогодні в більшості країн, дедалі більше провокують нерівність. З чого випливає таке твердження?

Для того, щоб гарантувати однакове матеріальне становище і компенсувати всі форми нерівності індивідам, які суттєво відрізняються один від одного вміннями, знаннями, інтелектуальним і творчим потенціалом, завзяттям тощо, уряду доведеться поводитися з ними по-різному (!). З іншого боку, сувора рівність у наданні урядом благ неминуче призведе до нерівності матеріального становища. І знову виникає дилема щодо того, що повинно стати критерієм такої політики – рівність обсягу наданих послуг чи рівність результату, тобто «нового» рівня матеріального становища? [11, с. 248-253]. Більш категорично висловлюється Л. фон Мізес: нерівність доходів і багатства притаманна ринковій економіці, а «люди, що вимагають рівності, завжди мали на увазі зростання своєї власної купівельної спроможності» [5, с.788].

Зазначимо, що маніпулювання ідеєю соціальної справедливості відбувалося від часів її виникнення. Ідея соціальної справедливості стрімко завойовувала право бути реалізованою – для кожного, хто вважав себе обділеним та знедоленим, вона вибудовувала можливість втілення омріяного бажання – одержати більше, ніж докласти зусиль. Прагнення перерозподілу на свою користь тяжіло передусім не над окремими індивідами, а над їх групами. «Попит» на соціальну справедливість задовольняє діяльність уряду, яка реалізує зобов'язання щодо забезпечення певних колективних потреб. Вона не обмежується дотриманням визначених принципів згідно з єдиними правилами. В сучасних умовах всі без винятку уряди забезпечують надання колективних благ, проте деякі з них обмежуються контролем за виконанням встановлених правил, тоді як інші інтенсивно намагаються забезпечити індивідам менш нерівне матеріальне становище.

Припустимо, що сфера розподілу підпорядкована принципам справедливості і рівності (так, як їх суб'єктивно трактують можновладці). Але у сфері виробництва урядовим органам все ж доведеться керуватися міркуваннями доцільності та ефективності. Реалізація виробничих завдань на основі безальтернативних рішень влади витіснить вільну взаємодію індивідів в безособовому ринковому процесі. Тому найтяжчий наслідок культивування єдиних правил у сфері розподілу – те, що винагорода втрапить свою спрямовуючу функцію, яку мала в ринковому порядку. Винагорода індивіда перестає бути вказівкою на те, куди потрібно спрямувати зусилля, де вони найбільше потрібні, оскільки величина винагороди відповідає не цінності послуг, наданих індивідом, а його моральній гідності або заслугам, як їх визначають і оцінюють зовнішні спостерігачі. Ф. фон Хайек зазначав: «...для ринкового порядку роль окремих цін або заробітної плати, а, отже, і доходів окремих груп і індивідумів полягає, передусім, не у впливі цін на тих, хто їх отримує, а у їх впливі на тих, для кого вони слугають сигналом про зміну напрямку їх зусиль. Їх функція не стільки винагородити людей за те, що вони вже зробили, скільки повідомити їм, що слід зробити в подальшому в своїх власних і в загальних інтересах» [11, с.240].

Пануюча концепція соціальної справедливості закономірно критикується австрійськими неолібералами, зокрема в контексті перенесення законів взаємодії індивідів на закони суспільної взаємодії: «...концепції справедливості, розвинені у зв'язку з поведінкою індивідів по відношенню один до одного, люди одразу ж застосували до сукупних наслідків дій багатьох людей і навіть до наслідків ненавмисних і непередбачуваних. «Соціальна» справедливість (іноді говорять про «економічну» справедливість) перетворилася на обов'язкову характеристику «вчинків» суспільства або «поводження» суспільства з окремими особами та групами» [11, с.231-232].

Сучасний зміст терміна «соціальна справедливість» відповідає змісту поняття «розподільна справедливість», використання якого поширилося ще від часів публікації праць Дж.С.Мілля. Англійський класик навіть вказував на необхідність спрямування діяльності громадян та функціонування інститутів до «вищого абстрактного принципу соціальної і розподільної справедливості», який полягав у тому, що суспільство повинно однаково чинити з усіма, чийі заслуги перед суспільством однакові [6, с.187-188]. З того часу соціальна

справедливість почала асоціюватися переважно із тим, як суспільство винагороджує окремих осіб або групи відповідно до їхніх «заслуг».

Апелювання Ф.фон Хайека до такого підходу охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів. По-перше, такого роду розуміння соціальної справедливості є безпосереднім наслідком неправомірного перенесення моральних установок (починаючи від біблійних заповідей до сучасних неписаних кодексів і правил поведінки), створюваних людьми для обмеження особистих вчинків, на безособові, самовпорядковувані, зокрема ринкові процеси. По-друге, вимога соціальної справедливості звернена не до окремого індивіда, а до суспільства, яке не здатне діяти цілеспрямовано (на відміну, наприклад, від чиновницького апарату управління). Тому на практиці прагнення соціальної справедливості перетворилося на вимогу до індивідів організуватися так, щоб стало можливим перерозподіляти певну частку суспільного продукту на користь окремих осіб чи груп. По-третє, ким, коли, за яких умов і на яких принципах встановлюється певна, що вважається справедливою структура розподілу, чи є вона незмінною впродовж тривалих періодів, чи потребує постійного перегляду і корекції, ким і на користь кого? І, наостанок, така концепція відволікає від усвідомлення ідеї справедливості, призводячи до справжнього соціалізму. Відмінність полягає в тому, що радянський соціалізм ґрунтувався на усупільненні (фактично одержавленні) засобів виробництва як передумові справедливого розподілу, а соціалізація країн Заходу досягається переважно за допомогою оподаткування і фінансування надання широкого кола урядових послуг, хоча й одержавлення певних сфер також має місце.

Концепція соціальної справедливості дієво використовується економістами і, найбільше, політиками для здобуття значного кола прихильників і підтримки обстоюваних ними особливих заходів. Вимоги окремих груп щодо покращення власного становища зазвичай набувають форми вимог щодо додержання соціальної справедливості: «...концепція «соціального» поступово трансформувалася у твердження, що «суспільство» повинно взяти на себе відповідальність за матеріальне становище всіх своїх членів і гарантувати кожному отримання «належного». Вона передбачала, що суспільні процеси слід обдумано направляти до досягнення конкретних результатів і, персоніфікувавши суспільство, представила його як суб'єкта, наділеного самосвідомістю, здатного керуватися у своїх діях моральними принципами» [11, с. 247-248]. Чи здатні ці вимоги зробити суспільство більш справедливим, чи зменшили вони рівень соціального невдоволення – питання залишається відкритим.

Ліберальна концепція справедливості, успадкована і розвинута австрійським неолібералізмом, базується на правилі «усім стане краще, якщо...», розуміючи під цим не гарантоване забезпечення кожному індивіду кращого результату, а створення умов для реалізації вищих шансів для кожного індивіда. Відповідно, несправедливістю можна вважати будь-які спроби гарантування окремим особам або їх групам кращих початкових умов діяльності або кращих результатів функціонування.

Таким чином, поняття справедливості використовується прихильниками неолібералізму та інтервенціоністами відносно різних речей: інтервенціоністи перекладають відповідальність за встановлення справедливості на владу, яка, в свою чергу, розширює свої повноваження щодо керування справами індивідів. Натомість австрійський неолібералізм прагне встановлення суспільного порядку, що спрямовувався б принципами справедливої особистої поведінки [13]. Заміна індивідуальної, або комутативної, справедливості на справедливість «соціальну», або розподільну, означає руйнування особистої свободи.

Висновки Розкриття проблематики соціальної справедливості має фундаментальне значення для розуміння класичних ліберальних і сучасних неоліберальних теорій. Австрійський варіант неоліберальної концепції соціальної справедливості спрямований на упередження негативних наслідків тотального домінування ідеології держави суцільного добробуту, що особливо проявилось за часів стійкого переважання кейнсіанських підходів в теорії та політиці розвинених країн та масштабного післявоєнного поступу соціалістичної економіки.

Мотивація соціальної справедливості викликана переважно суб'єктивними відчуттями знедоленості, несправедливості, а об'єкт посиленої уваги і критики австрійських неолібералів – так звана «групова» мотивація здебільшого охоплює інтереси панівних груп і кланів. Австрійські теоретики наполягають на встановленні «справедливих» умов здійснення економічної діяльності та економічної поведінки індивідів, але в жодному разі не «програмування» результатів їх функціонування. Справедливість вимагає, щоб індивіди у своїх

навмисних діях, що зачіпають добробут інших, дотримувалися визначених однакових правил поведінки, це є одним з найбільших досягнень ліберального суспільства.

Подальшу рефлексію досліджуваної проблеми доцільно здійснювати не в площині «справедливо/несправедливо», а в термінах «за правилами/не за правилами» за умови чіткого встановлення останніх і побудови жорсткої системи примусу до їх виконання (т.зв. інфорсменту) з визначеною системою відповідальності за їх порушення. Серед подальших напрямів досліджень слід виділити питання узгодження концепту соціальної справедливості австрійського неолібералізму з сучасними практиками соціального партнерства на основі послаблення впливу ідеології максимальної соціальної орієнтованості економічної політики, що стане предметом наступних розвідок.

Література:

1. Жувенель Б. де. Этика перераспределения / Б. де Жувенель. М.: Институт национальной модели экономики, 1995.
2. Капелюшников Р. Расширенный порядок и пределы неоклассического мышления // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры. – М., 2004. – С. 513-540.
3. Кубедду Р. Политическая философия австрийской школы: К. Менгер, Л. Мизес, Ф. Хайек [Пер. с англ. под ред. А. Куряева]. – М., Челябинск: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2008. – 406 с.
4. Мизес Л. фон. Теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции / Л. фон Мизес; пер. с англ. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2007. – xiii + 374 с.
5. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
6. Милль Дж. Ст. Утилитарианизм. О свободе / пер. с англ. А. Н. Неведомского. 3-е изд., СПб.: Изд. И.П. Перевозчикова, 1900.
7. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 511 с.
8. Современный либерализм: Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исайя Берлин, Уил Кимлика, Майкл Дж. Сэндел, Джереми Уолдрон, Чарльз Тейлор. – М.: ДИК, 1998.
9. Теория либертарной справедливости Роберта Нозика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/974/640/1219/04.pdf>
10. Хайек Ф.А. фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма [пер. с англ.] – М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва "Catallaxy", 1992. – 304 с.
11. Хайек Ф.А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики [пер. с англ. Б.Пинскера и А.Кустарева под ред. А.Куряева]. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
12. Horwitz S. From The Sensory Order to the Liberal Order: Hayek's Non-Rationalist Liberalism // Review of Austrian Economics. - Vol. 13 (March). - 2000. – P. 23–40. Режим доступа: http://www.gmu.edu/depts/rae/archives/VOL13_1_2000/horwitz.pdf
13. Kley R. Hayek's Social and Political Thought. – Oxford, Clarendon Press, 1994. – 248 p.
14. Shand A.H. Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School. N.Y., 1990.

Нестеренко О.П., канд. экон. наук, доцент, докторант кафедры экономической теории Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Неолиберальная концепция социальной справедливости. В статье доказано, что концепция социальной справедливости австрийского неоліберализма тяготеет к классическим либеральным взглядам, проявляет жесткое критическое отношение к интервенционистским теориям. Подчеркнута чрезвычайная важность неолиберального толкования справедливости в контексте формирования рыночного порядка и защиты первостепенных индивидуальных экономических прав и свобод. Обнаружен критический подход австрийских неолибералов к господствующей концепции «распределительной» справедливости.

Ключевые слова: австрийский неоліберализм, концепция социальной справедливости, распределительная справедливость

Nesterenko O.P., Candidate of Economic Sciences, associate professor of Economic Faculty of Kyiv Taras Shevchenko National University

Neoliberal concept of social justice. In the article the tendency of similarity of the Austrian neoliberal concept of social justice and classic liberal opinions was proved. In addition, the keen criticism of interventionist theories by Austrian neoliberal concept of social justice was noticed. The vital importance of neoliberal interpretation of justice, within the context of market order development, as well as protection of the primary individual economic rights was highlighted. Austrian neoliberal marginal approach to the dominant concept of “distributive” justice was revealed.

Key words: Austrian neo-liberalism, the concept of social justice, distributive justice